

EŞDİZİMLİLİK, SIKLIK VE BAĞLAM AÇISINDAN İNSANA VERİLEN GENEL ADLAR: BİR KİŞİ - BİR KİMSE*

*Ece KORKUT***

Öz: İnsan, zaman, mekân, eşya gibi pek çok ulamda genel adlar kullanılır. Bu çalışmada bir üst ulam ya da üstsözlükbirimi olarak insana verilen çeşitli genel adlar arasından önce “kişi” ve “kimse” sözcükleri, ardından “bir kişi” ve “bir kimse” eş dizimleri sıklık ve kullanım alanları dikkate alınarak incelenmiştir. Çalışmanın amaçlarından biri, birçok kaynakta eş anlamlı veya yakın anlamlı olarak sunulan bu kullanımlardan hangisinin Türkçe konuşucular tarafından daha sık yeğlendiğini saptamaktır. Bir diğer amaç ise, “bir kişi” ve “bir kimse” eş dizimlerini sol ve sağ dizimleriyle birlikte örneklendirerek hangi bağlamlarda eş değer olduğunu ortaya koymaktır. Çalışmada, 50 milyon sözcükten oluşan Türkçe Ulusal Derlemi'nin (TUD) 2012 yılında kullanıma açılan tanıtım sürümündeki verilerden yola çıkılarak anlam bilimi ve söz dizimi açısından nesnel sonuçlara ulaşılmıştır. Buna göre, “bir kişi” eş dizimi “bir kimse” eş dizimine göre çok daha sık kullanılmakta; ayrıca her iki eş dizim ancak “genel ve bilinmeyen” (belirtili veya belirtilsiz) durumlarda birbirinin yerine kullanılabilir. Öte yandan, “bir kişi” daha çok “dünya sorunları”, “kurgusal düzyazı” ve “sanat” alanlarında yeğlenirken, “bir kimse” eş dizimi daha çok “düşünce ve inanç” ile “ticaret ve finans” alanlarında kullanılmaktadır. Bu tür incelemelerin, eş anlamlı olduğu düşünülerek her söz dizimi ve bağlamda birbirinin yerine kullanılan sözcük veya söz öbeklerinin kullanım özelliklerine ışık tutacağı ve özellikle ders kitaplarının hazırlanmasında yararlı olacağı düşünülmektedir.

Anahtar kelimeler: Eş dizimlilik, Eş anlamlılık, Genel adlar, Kişi, Kimse.

Common Names Given to Persons from the Point of View of Collocation, Frequency and Context: “Bir kişi - Bir kimse” (A Person, An Individual)

Abstract: General nouns are used in several categories such as person, time, space, product, etc. In this article, we first studied the words “person” and “individual”, then the collocations “a person” and “an individual” among the general nouns given to man as an archilexeme. One of the aims of this article is to determine which of these words presented as synonyms or parasyonyms in most of publications are preferred by Turkish people. Another objective is to reveal in which case the collocations “a person” and “an individual” are synonymous when related to syntagm in the left and the right. This study, utilized the corpus data “Türkçe Ulusal Derlemi” (TUD), published online in 2012 and composed of 50 million words to obtain objective results from the semantic and syntactic point of view. As a result, we found out that the collocation “a person” is much more frequently used to that of “an individual”.

* Makalenin Geliş ve Kabul Tarihi: 06.11.2017 - 22.12.2017

** Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Fransız Dili Eğitimi Anabilim Dalı, Ankara-Türkiye. ece13tr@yahoo.fr ORCID: 0000-0002-1670-8957

Moreover, the two collocations can only be interchangeable in the “general and unknown” (defined or indefinite) cases. Finally, while the word “a person” is rather preferred in the fields of “world problems”, “fictional prose” and “art”, the collocation “an individual” is rather used in the fields of “thought and belief” and “commerce and finance”. The results are important to clarify the use properties of words or word groups that are considered synonymous and may be useful for the preparation of textbooks.

Key words: Collocation, Synonymy, General nouns, person, individual.

Giriş

Dillerde ad sözcük sınıfı içinde, bir insanı, grubu, nesneyi, olguyu vb. adlandırmak üzere kullanılan ve anlam biliminde üstsözlükbirimi terimiyle ifade edilen “genel adlar” yer alır. “Genel adlar insan (örn: kadın), yer (örn: dünya), durum (örn: olgu), zaman (örn: zaman) adları gibi sınıfların üyeleridir” (Aksan ve Demirhan, 2014).

Bir insandan söz ederken çoğu zaman genel tanımlamaları ifade eden farklı sözcükler kullanılır. İnsanı işaret eden, insan sözcüğü yerine kullanılan bu sözcüklerden bazıları ve (bir milyon sözcükte) kullanım sıklıkları şöyledir: (İNSAN (870.81)): *kişi* (396.88), *kimse* (236.77), *birey* (59.8), *şahıs* (18.83), *fert* (10.87), *zat* (9.19), *şahsiyet* (6.76)¹.

Bu makalede genel olarak “insan”ın yerine kullanılan bu tür sözcükler arasından, kullanım sıklığı en yüksek olan “kişi” ve “kimse” sözcüklerinin kullanım alanları ve sıklıkları ile dilsel ve bağlamsal özellikleri incelenecektir. İlk anda eşanlamlı gibi düşünülen bu iki sözcük arasında dilbilgisel, eşdizimsel ve bağlamsal farklılıklar bulunmaktadır. Herhangi bir dilde, tüm bağlamsal ve eşdizimlilik özellikleri açısından birbirine eşdeğer ya da özdeş olan sözcükler sanıldığı kadar fazla değildir. Nitekim Berke Vardar eşanlamlılık konusunda bağlamın önemini vurgulayarak şöyle der: “Eşanlamlılık çoğu kez salt nitelikli olmaktan uzaktır. Bu nedenle özdeşlikten çok, anlamca yakınlık belirtir. Çünkü aynı bağlamda hiçbir anlam ayırtısı getirmeden birbirinin yerini alabilecek göstergeler az sayıdadır” (2002, s. 94). Doğan Aksan da *eşanlamlı* ya da *anlamdaş* yerine *yakın anlamlı* teriminin bu dilsel olguyu daha iyi karşıladığını belirtmiştir: “Her dilde görülen eşanlamlılar arasında kimi zaman oldukça büyük, kimi zaman pek küçük anlam farkları vardır. Bu bakımdan bu gibi öğeleri yakın anlamlı kelimeler olarak tanımlamak daha doğru olur” (1974, s. 1).

¹ Bu değerler TUD-Tanıtım Sürümü’ndeki sıklık listesinden alınmıştır. Bu liste başsözcüklere (lemma) göre değil, teksözcükler (type) temel alınarak hazırlanmıştır.

Kimi zaman birbirinin yerine kullanılan *kişi* ve *kimse* sözcükleri için Türkçe Ulusal Derlemi Tanıtım Sürümündeki (TUD-TS) verilerinden yararlanılacaktır. Öncelikle bu kapsamlı derlem hakkında bazı açıklayıcı bilgiler verelim:

“Türkçe Ulusal Derlemi (TUD) 50 milyon sözcükten oluşan, 20 yıllık bir dönemi (1990-2009) kapsayan, günümüz Türkçesinin çok sayıda farklı alan ve türlerden yazılı ve sözlü örneklerini içeren, geniş kapsamlı, dengeli ve temsil yeterliliğine sahip, genel amaçlı bir referans derlemidir.

TUD-Tanıtım Sürümü yazılı bileşeni, 1990-2009 yıllarını kapsayan 4438 veri kaynağından seçilen, 9 konu alanını ve 34 dilsel türü içeren metin örneklerinden oluşmaktadır.

Kullanıcılar yaklaşık 48 milyon sözcük üzerinden, medya, metin örnekleme, konu alanı, türev metin biçimi, yazar cinsiyeti, yazar türü, hedef okur ve metin türü kısıtlama ölçütleriyle sorgularını gerçekleştirebilirler” (www.tnc.org.tr).

Bu çalışmada, derlemin sunduğu Yazar türü (kurumsal, çoklu, tekil), Medya (kitap, süreli yayın), Metin örnekleme (tüm metin, metin başı, metin ortası, metin sonu, karışık) ve Cinsiyet dışarıda bırakılmış; yalnızca Konu Alanı, Türev Metin Biçimi ve Metin Türünden yararlanılmıştır. Ayrıca eşdizimlilik verileri için de TUD-Tanıtım Sürümü kullanılmıştır. Bu çalışma, bir yanda “kişi” ve “kimse” sözcükleri, diğer yanda “bir kişi” ve “bir kimse” eşdizimleri ile sınırlandırılmıştır. İleride ayrıntılı olarak açıklanacağı gibi, “kimse” sözcüğü hem ad hem de adıl olarak kullanıldığından, adıl kullanımı dışarıda bırakmak amacıyla “bir kişi” ve “bir kimse” karşılaştırılacaktır.

1. Kişi – Kimse

1.1. Kişi-Kimse: Tanımlar

Kişi: *TDK Büyük Türkçe Sözlük*'te “kişi” adının anlamları incelendiğinde, bu sözcüğün kimi zaman “şahıs” (*Medeni Hukuk Terimleri Sözlüğü 1966/Türe Terimleri/Dil bilgisi*) ve genel anlamda kullanılan “kimse”, “zat” ile açıklandığı görülür. “Kişi” adı ayrıca yazınsal yapıtlarda “kurgusal kişi” anlamında kullanılmaktadır:

ad 1. Kadın veya erkeğe verilen genel ad, şahıs, zat, nefer: *Sınıfta, süreklili olarak numarası yaramazlar listesinin başına yazılan kişi bendim.* -A. Kutlu. 2. db. Çekimli fiillerde ve zamirlerde konuşan, dinleyen, sözü edilen varlık, şahıs. [...] 3. ed. Oyun, roman, hikâye vb. nde yer alan kimse. 4. hlk. Eş, koca. 5. esk. Erkek. (tdk.gov.tr)

Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük (1983) tanımlarında ise ilk anlam şu şekilde verilmiştir:

ad 1. İnsan, kimse, şahıs: *“Nasıl sevinç duymaz denize özlem duyan kişi!”* - O. Akbal.

Kimse: Buna karşılık, bir ad olan “kişi” sözcüğünün ilk anlamına karşılık olarak sunulan “kimse” sözcüğü hem ad hem de adıl olarak kullanılmaktadır. *Kim* ile *ise*’den oluşan sözcük, köken bilimsel açıdan değişime uğramıştır: kim-ise/kim-se/kimse (Eyüboğlu, 2004):

ad. 1. Herhangi bir kişi, kim olduğu bilinmeyen kişi, şahıs, nefer: *İçeride oturan kimseler...* 2. **adıl** (Olumsuz tümcelerde) hiçbir kişi. “Kimse imrenerek, kimse hayranlıkla bakmadı ona.” – A. Ağaoğlu. (TDK, *Türkçe Sözlük*, 1983).

Tarama Sözlüğü 1969’da ise “kim olsa” anlamına da yer verilmektedir. Olumsuz tümcelerde kullanılan anlamdaki “kimse” adılı, aslında eksilteli olarak “hiç kimse” eşdiziminin yerine kullanılmaktadır. Ters yönde düşünürsek, “hiç kimse” eşdizimi, olumsuz anlamdaki “kimse” adılına göre daha güçlü bir etki yaratmakta ve “hiç” belirteci pekiştirici bir rol üstlenmektedir: “Anlaşıldı. Bana kimseden fayda yok” - “Anlaşıldı. Bana *hiç* kimseden fayda yok”.

Görüldüğü gibi, kişiyi tanımlarken kimseden, kimseyi tanımlarken de kişiden yararlanılmaktadır. Ancak herhangi iki sözcüğün tam olarak eşanlamlı kabul edilebilmesi için;

- Öncelikle aynı sözcük sınıfı söz konusu olmalıdır: ad = ad, adıl = adıl vb.
- Eşdizimli kullanımlarda anlam farkı yaratmadan birbirinin yerine geçebilmelidir.
- Aynı bağlamlarda birbirinin yerine kullanılabilmelidir.
- Dil düzeyleri arasında fark olmamalıdır: ölçünlü dil / yazınsal dil / teklifsiz dil / argo vb.

Tümünün geçerli olması gereken bu gibi ölçütler göz önüne alındığında *kişi* (ad) ve *kimse* (ad) eşanlamlı olmaktan uzak görünmektedir. Çalışmamızın asıl konusunu oluşturan *bir kişi* ve *bir kimse* eşdizimlerine açıklık getirmek amacıyla öncelikle *kişi* ve *kimse* sözcüklerinin sıklık değerleri, eşdizim gerçeklenimleri ve kullanım alanları incelenecektir.

1.2. Kişi-Kimse: Dağılımlar

Kişi: (ad) Bir milyon sözcükteki sıklık değeri: **396.88**

Sayısal verilere göre, Giriş bölümünde belirttiğimiz yakın eşanlamlı olan sözcükler arasında en sık kullanılan sözcük “kişi”dir. Ayrıca, çok sayıda yapım ekiyle oluşturulan sözcüklerle birlikte bu sıklık daha da artmaktadır².

² Yaygın olarak kullanılan “**kişisel**” sıfatı da kullanım sıklığı açısından yine yaklaşık eşanlamlılarından daha yüksektir: kişisel: 4.687/1.014. sıra; bireysel: 3.636/1.971. sıra; şahsi: 772/7.031. sıra. (TUD’da “ferdi” en yüksek sıklığa sahip (7.703/637. sıra)

Kimse: (ad ve adıl) Bir milyon sözcükteki sıklık değeri: **236.77**

Aynı sözcük alanında, sıklık açısından ikinci olarak “kimse” sözcüğü (ad + adıl) gelmektedir. *Kişi* ile karşılaştırıldığında, *kimse* sözcüğünden yapım ekleriyle oluşturulan sözcük sayısı daha azdır.

Her iki sözcüğün sıklık listesinde ve sayısal sıralı sözcük listesinde yer alan değerlerini karşılaştıralım:

Tablo 1. “Kişi”, “Kimse”: Sıklık listesi ve Sayısal sıralı sözcük listesi

	Sıklık listesinde	Sayısal sıralı sözcük listesinde		Sıklık listesinde	Sayısal sıralı sözcük listesinde
1. KİŞİ	19.059	176.	1. KİMSE	11.801	340.
2. Kişinin	9.597	434.	2. Kimsenin	4.891	963.
3. Kişiler	4.761	996.	3. Kimseye	3.401	1466.
4. Kişilerin	4.597	1048.	4. Kimseyi	1.835	2883.
5. Kişiye	2.808	1826.	5. Kimseler	1.213	4417.
6. Kişiyi	2.294	2271.	6. Kimselerin	687	7808.
7. Kişilere	1.518	3510.	7. Kimseyle	678	7902.
8. Kişileri	1.369	3893.	8. Kimseden	513	10272.
9. Kişiden	1.226	4361.	9. Kimselere	491	10717.
10. Kişiyle	725	7425.		25.510	
11. Kişilerden	666	8042.			
12. Kişilerle	661	8099.			
13. Kişidir	536	9874.			
	49.817		(Ad ve adıl)		

1.3. Kişi - Kimse: Eşdizimlilik

Eşdizimlilik öncelikle söz dizimiyle ilgili bir kavramdır, yani sıklıkla yan yana kullanılan ve bazıları kalıplaşarak tek bir anlam oluşturan sözcükler dizimi: örneğin “kişi başına düşen”, “er kişi”, “hatun kişi”, “örnek kişi” vb. Vardar bu kavramı şöyle açıklar: “İki ya da daha çok sayıda dil biriminin genellikle aynı dizimlerde yer alması. Eşdizimlilik kavramı, sözlükbilime dağılımsal ölçütlerin uygulanmasından kaynaklanır ve birimlerin anlam yönünün dizim içi kullanımlarıyla yakından ilişkili olduğu görüşüne bağlanır” (Vardar, 2002, s. 94). Bu çalışmada ele aldığımız iki sözcüğün en sık olarak hangi sözcüklerle birlikte kullanıldığına ilişkin bir karşılaştırma yapabilmek için yine TUD’dan

görünse de düzeltme işaretinin kullanılmaması nedeniyle, ferdi (ad: fert+i) ile ferdi (sıfat) sözcüklerini birbirinden ayırt edebilmek için tüm kullanımları tek tek incelemek gerekmektedir: “aile *ferdi*” (ad) / “*ferdi* kredi” (sıfat.)

yararlanarak her iki sözcüğün kendinden önce (1. Sol) ve kendinden sonra (1. Sağ) gelen sözcükleri kullanım sıklığına göre listeledik:

Tablo 2. “Kişi”, “Kimse”: Eşdizimlilik Tabloları

Log Dice coefficient değeri ³ : -KİŞİ (1. Sol)	Log Dice coefficient değeri: -KİMSE (1. Sol)
BİN kişi: 9.969 BİRKAÇ kişi: 9.052 KAÇ kişi: 8.733 MİLYON kişi: 8.599 BİNLERCE kişi: 7.926 ÜÇ kişi: 7.901 BİRÇOK kişi: 7.735 BEŞ kişi: 7.464 TEK kişi: 7.371 DÖRT kişi: 7.345	HİÇ kimse: 9.687 Kİ kimse: 8.104 BAŞKA kimse: 7.195 SONRA kimse: 7.174 EVDE kimse: 6.727 ŞİMDİ kimse: 6.575 DIŞINDA kimse: 6.389 DİYE kimse: 6.146 ANCAK kimse: 6.09 ARTIK kimse: 6.025 (Tüm kullanımlar <i>adıldır.</i>)
Log Dice coefficient değeri: KİŞİ- (1. Sağ)	Log Dice coefficient değeri: KİMSE- (1. Sağ)
kişi BAŞINA: 9.975 kişi OLARAK: 9.605 kişi ÖLDÜ: 8.752 kişi VEYA: 8.438 kişi YARALANDI: 8.138 kişi KENDİ: 7.485 kişi TARAFINDAN: 7.378 kişi HAYATINI: 7.233 kişi GÖZALTINA: 7.03 kişi BAŞI: 6.925 kişi KATILDI: 6.706 kişi HAKKINDA: 6.6	kimse YOKTU: 8.778 kimse BİLMİYOR: 8.209 kimse YOK: 7.824 kimse BİLMEZ: 7.533 kimse KİMSEYİ: 7.377 kimse BİLMİYORDU: 7.281 kimse KİMSEYE: 7.212 kimse BİLEMEZ: 7.118 kimse KENDİ: 7.061 kimse KİMSENİN: 7.052 kimse İNANMAZ: 6.705 kimse YOKMUŞ: 6.694 (Tüm kullanımlar <i>adıldır.</i>)

³ “Log Dice: Hem etki büyüklüğünü hem de frekansı dikkate alır. Diğer melez ölçülerden çok daha aşırı bir ölçüdür. Dice katsayısı ne yüksek ne de düşük frekanstan yana yanlılık gösterir. Dice katsayısı çok küçük sayılar verdiği için bunu düzeltmek için LogDice kullanılır. Dice katsayısı ile hesaplanan eşdizim listesinin ilk on sırasında bulunan sözcükler hem MI3 hem de LL ölçüleriyle hesaplanan listelere benzerlik gösterirken sayısal sıralama Dice katsayısı formülünün özelliklerini yansıtmaktadır. Örneğin, *gümeç* LL ile yapılan hesaplamada birinci sıradayken Dice katsayısı listesinden ikinci sırada, *tatlandırıcılar* MI3’te üçüncü sıradayken Dice katsayısı değeriyle yapılan listede onuncu sırada bulunmaktadır” (Aksan ve Demirhan, 2013).

Görüldüğü gibi, eşdizimlilik açısından 1. Sol ve 1. Sağ listesi izlendiğinde, *kimse* sözcüğü en sık olarak adıl işlevinde kullanılmaktadır. Bu açıdan da iki sözcük arasında büyük bir farklılık oluşmaktadır. Başka bir deyişle, *kişi* ve *kimse* ad olarak (bir kişi = bir kimse) kimi zaman birbirinin yerine geçebilse de *kimsenin* asıl yaygın kullanımı adıl olarak gerçekleşir; bu nedenle de *kimse* için 1. Sağ'da büyük çoğunlukla olumsuzluk bildiren bir ifade yer alır (yoktu, bilmiyor, yok, bilmez vb.). Buna karşılık, *kişi* sözcüğü için 1. Sağ'da bir çeşitlilik söz konusudur: toplumsal olaylar (öldü, yaralandı, hayatını [kaybetti], gözaltına [alındı], [-e] katıldı, hakkında); finans dünyası (kişi başına, kişi başı⁴).

Öte yandan, yalnızca 1. Sol'a bakıldığında, yine iki sözcük arasında kesin bir farklılık hemen göze çarpar. *Kişi* sözcüğü için en sık rastlanan 10 eşdizim örneğinin tamamı rakamlardan ve nicelik belirten sözcüklerden oluşmaktadır (bin, birkaç, kaç, milyon, binlerce vb.); aynı durum *kimse* için kesinlikle söz konusu değildir. Log Dice katsayı değeri listesinde yer almamakla birlikte, ad olan *kimse* "bir" dışında bir sayı ile kullanılmamaktadır.

1.4. Kişi - Kimse: Kullanım Alanları

İki sözcüğün hangi bağlamlarda sıklıkla yeğlendiği konusu ile sözcüklerin eşdeğerlikleri arasında sıkı bir bağ bulunmaktadır. Ancak başvurduğumuz derlemede sözcük sınıfları işaretlenmemiş olduğundan, *kişi* (ad) ve *kimse* (ad + adıl) sözcüklerinin eşanlamlı olup olmadığını sorgulamamız oldukça zor. Ayrıca *kimse* sözcüğü için elde ettiğimiz tüm nitel ve nicel verilerin hem ad hem de adıl kullanımlarını içerdiğini hatırla tutmamız gerek. Bu iki sözcüğün kullanıldıkları türev metin biçimi, alan ve türlerin saptanması önemli bilgiler sunacaktır. Öncelikle bu bilgileri karşılaştırmalı bir tabloda gösterelim:

⁴ Sadece *kişi* sözcüğü ile oluşturulabilen "kişi başı" eşdiziminin kullanım sıklığı 141/2500, "Kişi başına düşen" çok sözcüklü biriminin (İng. Multi-word unit) ise 36/2500'dür.

Tablo 3. “Kişi”, “Kimse”: Türev Metin Biçimi-alan-tür Dağılımları

<i>KİŞİ (ad)</i>	<i>KİMSE (ad + adl)</i>
<i>TÜREV METİN BİÇİMİ</i>	<i>TÜREV METİN BİÇİMİ</i>
<i>Gözlenen eşdizimlilik sıklığı/ milyon sözcük</i>	<i>Gözlenen eşdizimlilik sıklığı/ milyon sözcük</i>
Bilimsel olmayan düzyazı ve özyaşam: 123.86	Kurgu ve şiir: 89.4
Bilimsel düzyazı: 121.41	Bilimsel olmayan düzyazı ve özyaşam: 83.58
<i>ALAN</i>	<i>ALAN</i>
Bilgilendirici: Dünya sorunları: 100.02	Kurgusal düzyazı: 89.61
Bilgilendirici: Toplumbilimleri: 72.29	Bilgilendirici: Serbest: 49.05
Kurgusal düzyazı: 51.89	Bilgilendirici: Dünya sorunları: 42.32
<i>TÜR</i>	<i>TÜR</i>
Yazın: Düzyazı: 46.51	Yazın: Düzyazı: 77.87
Bilimsel olmayan: Siyaset Bilimi, Eğitim, Hukuk: 44.77	Bilimsel olmayan: Siyaset Bilimi, Eğitim, Hukuk: 25.36
Bilimsel: Siyaset Bilimi, Eğitim, Hukuk: 30.37	Yaşamöyküsü: 19.04
591.12	476.23

Tablo önemli ayrımları ortaya koymaktadır: *Kişi* en sık olarak “Bilimsel olmayan düzyazı ve öz yaşam” türev metin biçiminde, *kimse* ise “Kurgu ve şiir”de kullanılmaktadır. Öte yandan, *kimse* en sık olarak “Kurgusal düzyazı” alanında yer alırken, *kişi* için bu alan son sırada gelmektedir. Son olarak, “Yazın: Düzyazı” türü her iki sözcüğün en sık kullanıldıkları tür olarak karşımıza çıkıyor; “Siyaset Bilimi, Eğitim, Hukuk” türünde *kişi* hem bilimsel hem de bilimsel olmayan türde kullanılırken; *kimse* yalnızca bilimsel olmayan türde yer alıyor. Genel bir sonuç olarak, *kişi* sözcüğünün daha çok “bilimsel”, *kimse* sözcüğünün ise daha çok “bilimsel olmayan” ve “yazınsal” (kurgu, şiir, yaşam öyküsü) alanlarda sıklıkla kullanıldığı değerlendirilebilir.

2. Bir Kişi – Bir Kimse

Yalın hâldeki *kişi* ve *kimse* sözcüklerinin genel eşdizim ve çeşitli alanlardaki dağılımlarının ardından, bu bölümde özel olarak *bir kişi* ve *bir kimse* eşdizimlerine odaklanacağız. Amacımız, bu iki eşdizimin eşanlamlı veya eşdeğerli olup olmadığını saptamak olacak. Ayrıca şunu da belirtelim: TUD Sayısal Sıralı Sözcük Listesi’nde, *bir* sözcüğü Türkçede en sık kullanılan

sözcük olarak saptanmıştır (ardından sırasıyla *ve, bu, da, de, için, çok, olarak, gibi, daha* sözcükleri gelmektedir).

2.1. Bir kişi - Bir kimse: Dağılımlar

Bir kişi eşdiziminin (bir (sol) + kişi) bir milyon sözcükte gözlemlenen eşdizimlilik sıklığı 2.215; Log Dice coefficient değeri ise 5.816'dır. Buna karşılık, *bir kimse*'nin bir milyon sözcükte gözlemlenen eşdizimlilik sıklığı 723, Log Dice coefficient değeri ise 4.2'dir. Dolayısıyla, *bir kişi* eşdizimi, *bir kimse* eşdiziminden çok daha yaygın olarak kullanılmaktadır.

2.2. Bir kişi - Bir kimse: Kullanım Alanları

Bu iki eşdizimin 9 kullanım alanı, her alanda gözlenen sıklığı ve bağlı değerleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Tablo 4. “Bir kişi” – “Bir kimse”: Kullanım alanları

BİR KİŞİ		BİR KİMSE	
ALAN		ALAN	
Gözlenen eşdizimlilik sıklığı	Log Dice coefficient değeri	Gözlenen eşdizimlilik sıklığı	Log Dice coefficient değeri
1. Bilgilendirici: Dünya sorunları: 467	3.571	1. Bilgilendirici: Düşünce ve inanç: 98	1.327
2. Bilgilendirici: Serbest: 366	3.219	2. Bilgilendirici: Toplumbilimleri: 96	1.297
3. Bilgilendirici: Toplumbilimleri: 339	3.108	3. Bilgilendirici: Dünya sorunları: 87	1.155
4. Kurgusal düzyazı: 257	2.709	4. Bilgilendirici: Serbest: 86	1.138
5. Bilgilendirici: Sanat: 142	1.853	5. Kurgusal düzyazı: 39	-0.002
6. Bilgilendirici: Düşünce ve inanç: 128	1.703	6. Bilgilendirici: Ticaret ve finans: 35	-0.159
7. Bilgilendirici: Uygulamalı bilimler: 110	1.485	7. Bilgilendirici: Uygulamalı bilimler: 22	-0.828
8. Bilgilendirici: Ticaret ve finans: 110	1.485	8. Bilgilendirici: Sanat: 19	-1.04
9. Bilgilendirici: Doğa ve temel bilimler: 19	-1.049	9. Bilgilendirici: Doğa ve temel bilimler: 8	-2.288
		490	
1.938			

Bir kişi ve *bir kimse* eşdizimleri, Tablo 4'te gösterilen kullanım alanlarına göre karşılaştırıldığında önemli farklar gözlenmektedir. Öncelikle *bir kişi*'nin rakamsal “gözlenen eşdizimlilik sıklığı” *bir kimse*'nin yaklaşık 4

katı fazladır⁵. Ayrıca kullanım alanları birbirinden oldukça farklıdır: Örneğin *bir kimse* eşdizimi için “düşünce ve inanç” 9 alan arasında ilk sırada (*Log Dice coefficient* değeri: 1.327) yer alırken, *bir kişi* için aynı alan 6. sırada (*Log Dice coefficient* değeri: 1.703) yer almaktadır. Diğer taraftan, “doğa ve temel bilimler” her iki eşdizim için de son sırada yer aldığı hâlde, “ticaret ve finans” *bir kimse* için 6. sırada yer alırken (-0.159), *bir kişi* için 8. sırada (1.485) yer almaktadır; son olarak, “sanat” alanı *bir kimse* için 5. sırada (-1.04), *bir kişi* içinse 8. sırada (1.485) yer almaktadır.

Öte yandan, her iki eşdizimin kullanıldığı türev metin biçimleri ve sıklıkları da birbirinden oldukça farklıdır:

Tablo 5. “Bir kişi” – “Bir kimse”: Türev metin biçimleri

<i>BİR KİŞİ</i>		<i>BİR KİMSE</i>	
<i>TÜREV METİN BİÇİMİ</i>		<i>TÜREV METİN BİÇİMİ</i>	
<i>Gözlenen eşdizimlilik sıklığı</i>	<i>Log Dice coefficient değeri</i>	<i>Gözlenen eşdizimlilik sıklığı</i>	<i>Gözlenen eşdizimlilik sıklığı</i>
1. Bilimsel olmayan düzyazı ve özyaşam: 662	4.074	1. Bilimsel düzyazı: 233	2.576
2. Kurgu ve şiir: 257	2.709	2. Bilimsel olmayan düzyazı ve özyaşam: 121	1.631
3. Diğer yazılı basılmış metin: 232	2.561	3. Diğer yazılı basılmış metin: 87	1.155
4. Gazete: 203	2.369	4. Kurgu ve şiir: 38	-0.04
5. Basılmamış yazılı metin: 32	-0.297	5. Gazete: 8	-2.288
6. Bilimsel düzyazı: 0		6. Basılmamış yazılı metin: 3	-3.703
	1.386		490

Türev metin biçimleri açısından en dikkat çekici durum, *bir kişinin* “bilimsel düzyazı”da hiç görülmemesi, buna karşılık *bir kimsenin* en sık olarak bu metin biçiminde kullanılmasıdır. Tersine, “kurgu ve şiir” metin biçimleri *bir kişi* eşdizimi için 2. sırada yer alırken, *bir kimse* için 6 metin biçimi arasından 4. sırada yer almaktadır.

⁵ Bu genelleme sadece “gözlenen eşdizimlilik sıklığı” temelinde yapılmıştır; “normalleştirilmiş değer”de farklı bir sonuç çıkabilir. (Normalleştirme formülü: 1 milyonda normalleştirilmiş sıklık = ham sıklık / tüm derlemin sözcük sayısı x 1.000.000)

Dikkat çekici başka bir konu ise, *kişi* sözcüğü ile *bir kişi* eşdizimi arasında; ayrıca *kimse* sözcüğü ile *bir kimse* eşdizimi arasında bazı benzerliklerin yanı sıra, kullanım alanları açısından önemli farklılıkların da bulunmasıdır.

2.3. Bir kişi - Bir kimse: Eşdizimlilik

Bir kişi ve *bir kimse* eşdizimleri hem genel hem de özel anlamda kullanılabilir. Ancak genel olarak işaret edilen kişi ya da kimse, bazı nitelikleri ile belirtili hâle getirilebilir veya hiçbir nitelikten söz edilmeden, belirtisiz olarak kullanılabilir. Burada *bir* sözcüğü sayı sıfatı olarak değil (“Soruma -tek- bir kişi bile cevap vermedi.”; “Toplantıya bir kişi bile katılmadı.”), belgisiz sıfat⁶ olarak kullanılacaktır.

Öncelikle *bir kişi* eşdizimine TUD’dan bazı örnekler aktaralım. Bu örnekleri genel/özel; belirtili/belirtisiz; bilinen/bilinmeyen karşıt ulamlarını kullanarak sınıflandırdık. Bu sınıflamada kullanılan ikili ulamlara Mahlberg’in (2005, s. 105, akt. Atasoy, 2017, s. 190) saptadığı üç anlam alanı ile açıklık getirebiliriz. Aşağıdaki A ve B ulamları bizim “özel” olarak adlandırdığımız, C ise “genel” olarak adlandırdığımız sınıflardır:

A: Metin belirli bir kişiyle ilgilidir ve bu kişinin adı metinde geçmektedir. [ÖZEL]

B: Metin belirli bir kişiyle ilgilidir, ancak bu kişinin adı metinde geçmemektedir. [ÖZEL]

C: Ne A ne B’yi kapsayan durumlar; metin, bir bireyle değil bir türle ilgilidir. [GENEL]

Mahlberg’in sınıflamasına ek olarak belirlediğimiz “belirtili / belirtisiz” ulamı ile “bir kişi” veya “bir kimse” hakkında bir bilgi verilip (örn. “60 kg. ağırlığındaki”) verilmediği (örn. “Diyelim ki bir kişi”) aranacak; “bilinen / bilinmeyen” ulamı ile de metinde sözü edilen “bir kişi” veya “bir kimse”nin adının geçip geçmediğine veya konuşucu tarafından tanınıp tanınmadığına bakılacaktır.

Bir kişi ile ilgili Sol ve Sağ eşdizimlilik örnekleri:

1. GENEL, belirtili, bilinmeyen = herhangi bir kişi = bir kimse

(vasat okuma düzeyine sahip) *bir kişi* (dakikada 15 ile 250 arasında kelime okuyabiliyor)

(ancak bilinç sahibi ergin) *bir kişi* (tarafından kullanılabilir bir hak)

(60 kg. ağırlığındaki) *bir kişi* (günde 239 mg kafein tüketmektedir)

(Çünkü pasif bağımlı) *bir kişi* (için önemli olan kime bağlanacağı)

(Böylece kendini tanıyan) *bir kişi* (başkasının işine burnunu sokmayacak)

⁶ Ya da “belirsiz belirtme sıfatı”, “yetersiz belirtme sıfatı” (Banguoğlu, 2004, s. 353).

1'. genel, belirtisiz, bilinmeyen = herhangi bir kişi = bir kimse⁷

(Demokratik devlet, egemenliğin) *bir kişi*, (zümre veya sınıf tarafından, belli) (Diyelim ki) *bir kişi* ("a" kadar enerji kullanıp)

2. ÖZEL, belirtili, bilinen

(Avrupa'da tanınmış) *bir kişi* (olan Koni Ioannis Capodistrias)
(Lincoln'ün çok duygusal) *bir kişi* (olduğunu aktaran Ümit Karan)
(Latif Deniz isimli) *bir kişi* (ile birlikte Barselona Havalimanı'nda)

2'. özel, belirtili, bilinmeyen

(koşarken, aynı anda yaşlı) *bir kişi* (dostunu toprağa vermektedir)
(“siyah deri montlu”) *bir kişi*, (elindeki molotofkokteylini fırlatıp kaçtı)

2''. özel, belirtisiz, bilinmeyen (ya da bildirilmeyen)⁸

(kaza sonucu) *bir kişi* (hayatını kaybediyor) [söylem sırasında bilinmeyen]
(Koğuştta) *bir kişi*, (ranzanın demiriyle şiş yaparak, en yakın arkadaşlarından birini yaralamıştı.) [bildirilmeyen]

Bir kimse ile ilgili sol ve sağ eşdizimlilik örnekleri:

1. GENEL, belirtili, bilinmeyen = (herhangi) bir kişi

(Eline düzenli para geçen) *bir kimse* (hesaplarını ona göre yapacak ve)
(Kızgınlık duygusunu ifade etmesine olanak verilmeyen) bir kimse, (ilişkide bulunduğu kişilerin davranışlarında sürekli "kızgınlık belirtileri" görür.)
(Toplumculuğu yüksek) *bir kimse*, (kendisini gruptan ayrı olarak hissedemez.)

1'. genel, belirtisiz, bilinmeyen = (herhangi) bir kişi

(bankacılığının getirdiği kredi sisteminde) *bir kimse*, (başka bir konutu olsun veya...)
(eğer,) *bir kimse* (iyi işler yaparsa, kadın olsun veya erkek olsun, o inanmıştır)
(Semboller) *bir kimse* (ya da grup için, belli bir anlam ya da anlamlar taşıyan bir tasvir, bir ifade veya herhangi bir şey olarak ortaya çıkmaktadırlar.)

2. ÖZEL, belirtili, bilinen = bir kişi

(Sulhi Bey gençliğine rağmen öğrenci üzerindeki otoritesini duyurmaktan hoşlanan) *bir kimse* (idi.)
(Diderot, bu yapıtta, âdeta kendi kendisiyle politikadan, aşktan, sanat ve felsefeden konuşan) *bir kimse* (olarak çıkıyor karşımıza.)
(Celâleddin Öktem hoca, yetmiş yaşında, felçli) *bir kimse* (idi.)

⁷ Bu kullanımda “bir kişi” çoğu zaman tümce başında yer alır.

⁸ Bu durumda, eşdizimin solunda betimleyici veya belirtili bir ifade yer almaz.

Görüldüğü gibi, *bir kimse* eşdizimi sıklıkla tümce başında yer almakta ve bu şekilde, herhangi bir kişiyi işaret etmektedir; ayrıca buraya aktarmadığımız çoğu örnekte ise “hiç bir kimse” anlamında kullanılmaktadır. Derlem taramalarımız sonucunda, *bir kimse* eşdiziminin “*özel, belirtili, bilinmeyen*” ve “*özel, belirtisiz, bilinmeyen*” anlamlardaki kullanımına fazlaca rastlamadık. Bu iki durumda ve bazı örneklerine rastladığımız “*özel, belirtili, bilinen*” anlamındaki kullanımı ise “bir kişi”ye eşdeğer görünmektedir.

Bu durumda, yukarıdaki birçok başlık altında da belirtildiği gibi, *bir kişi* eşdizimi *bir kimse* eşdizimine göre daha sık ve yaygın biçimde kullanılmaktadır.

Bulgular, Sonuçlar ve Değerlendirme

İnsanı belirten genel adlar arasında yer alan *kişi* ve *kimse* sözcükleri ölçünlü dil düzeyinde buluşan ve birbirine yakın anlamlı sözcüklerdir. Ancak pek çok açıdan aralarında farklılıklar bulunduğu için tam olarak bir eşanlamlılıktan ve eşdeğerlilikten söz edilemez:

- Dilbilgisel açıdan:

sözcük sınıfı: *kişi* sözcüğü yalnızca ad olarak kullanılırken, *kimse* sözcüğü hem ad hem de adıl olarak kullanılmaktadır ve adıl kullanımının sıklığı çok daha yüksektir. Bu durumda, karşılaştırma yalnızca iki ad arasında yapılabilir: “kapıda tanımadığım *bir kimse* (ad) var” = “kapıda tanımadığım *bir kişi* (ad) var”; “kimse (adıl) gelmedi / **kişi* (ad) gelmedi”. Yalnızca ad olarak karşılaştırma yapıldığında bile, çoğu zaman diğer dilsel, anlamsal ve bağlamsal açılardan bir eşanlamlılığa ulaşamadığı görülür.

biçim bilgisi: *kişi* çok sayıda yapım eki alabilmektedir: *kişi* (12 biçim) – *kimse* (8 biçim) (Tablo 1); ancak bu makalede sözcükler yalnızca yalın hâlde ele alınmıştır. Ayrıca, ad (veya adıl) olarak kullanılan *kimsenin* tersine, *kişi* adından bir sıfat türetilenmektedir: *kişisel* / **kimsesel*.

- Eşdizimlilik açısından:

Bir söz dizimi olgusu olan eşdizimlilik açısından iki sözcüğün çok ender olarak eşdeğer olduğu görülmektedir: *bir kişi* = *bir kimse*; *herhangi bir kişi* = (*herhangi*) *bir kimse*; *pek çok kişi* = *pek çok kimse*. Aşağıdaki eşdizimli ve çoğu kalıplaşmış kullanımlarda ise eşdeğerlilikten söz edilemez: kaç kişi? / *kaç kimse; kırk kişi / *kırk kimse; kişi başına düşen / *kimse başına düşen; hiç kimse / *hiç kişi; tüzel kişi / *tüzel kimse vb.

- Anlambilim açısından:

Tüm örnekler incelendiğinde, ad olarak kullanılan *kimse* sözcüğü, *kişi* sözcüğüne göre daha genel bir anlam taşımaktadır: *kimse* = *herhangi bir kişiyi*; ya da en azından kimliği konuşucu tarafından bilinmeyen birini işaret

etmektedir: Örn. “Montaj hattının ya da bir klavyenin başında uzun saatler geçiren herhangi *bir kimse* gibi, maymun da elinin hızlı ve duyarlı hareketinin yardımına muhtaçtı.” (Bilim Teknik 1999, TUD). Buna karşılık, bazı sözcelerde *kimse* adı az çok belirli ya da nitelikleri betimlenmiş bir kişiyi de işaret edebilir: Örn. “Kant’a göre, ‘buyruk verebilen biri’, insanı araç durumuna getirdiği için, ‘aslında özünü aşağılayan’, ‘hizmetçi ruhlu’dur. *Böyle bir kimse* kendisini ‘özgür olan ama hiç kimseye buyruk vermek zorunda olmayan *bir başka kimseden* daha soylu sanır.” (Cumhuriyet, 2000, TUD).

Daha açık bir ifadeyle, *kişi* ve *kimse* adları ile *bir kişi* ve *bir kimse* söz dizimleri daha çok “genel ve bilinmeyen (belirtili veya belirtisiz)” anlamda eşdeğer olarak kullanılabilir. “Özel ve belirtili (bilinen veya bilinmeyen)” anlamda ise birbirinin yerine kullanılamaz. Bu bulguyu aşağıdaki örneklerimizle somutlaştıralım:

Bu hayatta yanında durduğun *kişiye* daima dikkat et. (GENEL (olası) - bilinmeyen - belirtili (“yanında durduğun”) = **kimse**)

Bu fotoğrafta yanındaki *kişi* kardeşin mi? (özel (işaret edilen kişi) - belirtili (“fotoğrafta” görülen) - bilinmeyen (konuşucunun tanınmadığı kişi). (*kimse)

Bir kişiye söz verdiysen mutlaka sözünü tut. (GENEL (olası) - bilinmeyen - belirtili (“söz” verilen)) = **kimse**

Dün yolda dilenen *bir kişi* gördüm. Yanında da çocuğu vardı. (özel (belli bir kişi) - belirtili (“dilenen”) - bilinmeyen (konuşucunun tanınmadığı bir kişi). (*kimse)

Bunun yanı sıra, *kişi* sözcüğü *kimse* sözcüğüne göre daha çok anlama sahiptir: (edebiyat) “aktörün canlandırdığı *kişi*” / **aktörün canlandırdığı kimse*”; “filmdeki baş *kişi*” / **baş kimse*”; (dil bilgisi) “birinci çoğul *kişi*” (=şahıs) / **birinci çoğul kimse*”.

- Sıklık dağılımı açısından:

Makalede yer verdiğimiz tablolarda da açıkça görüldüğü gibi, Türkçede *kişi* sözcüğü *kimse* sözcüğünden çok daha yaygın olarak kullanılmaktadır. Aynı saptama *bir kişi* ve *bir kimse* eşdizimleri için de geçerlidir.

- Bağlam açısından:

Bir kişi ile *bir kimse* eşdizimleri arasında saptadığımız belki de en büyük farklılık bağlam, yani kullanım alanlarında ortaya çıkmaktadır. Buna göre:

Bir kişi ve *bir kimse*, ortak olarak “toplum bilimleri” alanında sıklıkla yeğlenmektedir. Ancak, *bir kişi* daha çok “dünya sorunları”, yanı sıra “kurgusal

düzyazı” ve “sanat” alanlarında kullanılırken; *bir kimse* daha çok “düşünce ve inanç” ile “ticaret ve finans” alanlarında karşımıza çıkmaktadır.

Öte yandan, metin biçimi açısından *bir kişi* daha çok “bilimsel olmayan düzyazı” ile “kurgu ve şiir”de kullanılırken; *bir kimse* daha çok “bilimsel düzyazı” ile “bilimsel olmayan düzyazı”da yeğlenmektedir.

Derlem verilerine dayanılarak gerçekleştirilen bu sınırlı çalışmada izlenen yöntem kullanılarak, eşanlamlı ve/veya eşdeğerli olduğu düşünülen ve sözlüklerde de bu şekilde sunulan pek çok sözcük ile ayrıca sözlüklerde yer almayan eşdizim konusunda somut sonuçlara ulaşılabılır. Elde edilen sonuçlar bir araya geldiğinde, rastgele birbirinin yerine kullanılan sözcük ve eşdizimler konusunda ortaya çıkacak aydınlatıcı bilgiler dilin yozlaşmasını engelleyebilir. Ayrıca bu tür çalışmalardan elde edilen bilgiler, son derece önemli bir alan olan dil öğretimi alanında hazırlanan kitapların yazarları ve dil öğreticileri için yol gösterici olabilir.

Kaynakça

- Aksan, D. (1974). Eşanlamlılık Sorunu ve Türk Yazı Dilinin Eskiliğinin Saptanmasında Eşanamlardan Yararlanma. *Türkoloji Dergisi*, 6(1), 1-14.
- Aksan, Y., Aksan, M., Koltuksuz, A., Sezer, T., Mersinli, Ü., Demirhan, U.U. ve diğerleri. (2012). Construction of the Turkish National Corpus (TNC). *Proceedings of the Eight International Conference on Language Resources and Evaluation* in (pp. 3223-3227).
- Aksan, Y. ve Demirhan, U. (2014). Türkçe Ulusal Derlemi (TUD) Arayüz Özellikleri: Tanıtım ve Uygulama. 27. *Ulusal Dilbilim Kurultayı* içinde (ss. 280-290). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- Aksan, Y. ve Demirhan, U. (2015). Genel Adlar: Sıklık Listesinden İşlevsel Ulamlara. 28. *Ulusal Dilbilim Kurultayı Bildiriler Kitabı* içinde (ss. 3-17). F. Karahan (Haz.). Ankara: Ayrıntı Basım Yayın ve Matbaacılık.
- Atasoy, G. (2017). Türkçede Genel Adlar: Kadın ve Ada. *DTCF Dergisi*, 57(1), 186-201.
- Banguoğlu, T. (1959, 2004). *Türkçenin Grameri*. Ankara: TDK.
- Eyüboğlu, İ. Z. (2004). *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü*. İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- Güncel Sözlük*. 03.10.2017 tarihinde tdk.gov.tr adresinden erişildi.
- Mahlberg, M. (2005). *English General Nouns: A Corpus Theoretical Approach*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük*. (1983). Ankara: TDK.
- Türkçe Ulusal Derlemi (TUD). (2012). *Tanıtım Sürümü Kullanım Kılavuzu*. Y. Aksan, H. Yılmaz, U. U. Demirhan, Ü. Mersinli (Haz.). Mersin.
- Türkçe Ulusal Derlemi*. 10.10.2017 tarihinde www.tnc.org.tr adresinden erişildi.
- Vardar, B. (2002). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Multilingual.

